

Валянціна Міхайлаўна Касцючык

канд. філал. навук, дац., дац. каф. беларускага і рускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

Valiantsina Kastsiuchyk

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Belarusian and Russian Philology Department
of Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: vmkostyuchik@gmail.com

**УСТОЙЛІВЫЯ ВЫРАЗЫ ЯК МОЎНЫЯ СРОДКІ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ НАРАТЫВУ
Ў МАСТАЦКІХ ТВОРАХ КАНСТАНЦІНА ТАРАСАВА**

Апісваюцца ўстойлівыя выразы, ужытыя ў творах Канстанціна Тарасова, аналізуюцца дзве вызначальныя функцыі выбраных моўных адзінак – функцыя вобразнай канкрэтызацыі рэчаіснасці і функцыя абагульняльная, генератыўная. Кожная з іх перадае своеасабліваць мастацкага тэксту пісьменніка, адлюстроўвае аўтарскія спосабы рэпрэзентацыі наведаннага пра рэальны свет. Вобразная канкрэтызацыя рэчаіснасці выяўляецца найперш праз выкарыстанне фразеалагізмаў і прыказак, у аснове ўтварэння якіх ляжыць метафарызацыя свабодных словазлучэнняў ці сказаў. Абагульнены змест перадаецца шматлікімі прыказкамі як з пераасэнсаванымі кампанентамі, так і са словамі-кампанентамі з прамым значэннем.

Ключавыя словы: устойлівы выраз, фразеалагізм, прыказка, мастацка-вобразная канкрэтызацыя рэчаіснасці, абагульненне, антрапацэнтрызм, мастацкі вобраз, прататып, вобразная і генератыўная функцыі, метафарызацыя, метанімічнае пераасэнсаванне.

**Set Expressions as Linguistic Means of Narrative Representation
in the Literary Works by Konstantin Tarasov**

The article describes the set expressions used in the works by Konstantin Tarasov and analyzes two important functions of the selected linguistic units: the function of figurative concretization of reality and the generalizing, generative function. Each of them conveys the distinctiveness of the writer's literary text and reflects the author's methods of representing a message about the real world. Figurative concretization of reality is manifested primarily through the use of phraseological units and proverbs, whose formation is based on the metaphorization of free word combinations or sentences. The generalized meaning is vividly conveyed by a large number of proverbs, both with reinterpreted components and with component words retaining their direct meaning.

Key words: set expression, phraseological unit, proverb, artistic and figurative concretization of reality, generalization, anthropocentrism, artistic image, prototype, figurative and generative functions, metaphorization, metonymic reinterpretation.

Уводзіны

Любы мастацкі тэкст па сваёй прыродзе з'яўляецца шматаспектнай адзінкай, якая «мае на мэце ўздзеянне на адрасата як прыгажосцю і мэтазгоднасцю мастацкай формы, так і канцэптuallyнасцю зместу, здольнага “зараджаць” чытача перажываннем, нараджаць лірычную эмоцыю» [1, с. 199].

Выяўленне наратыўных асаблівасцей мастацкага тэксту цесна звязана з асобай аўтара, прысутнасць якога ў творы абумоўлівае такую яго характарыстыку, як антрапацэнтрызм, што праяўляецца як на зместавым, так і фармальным узроўні і заўсёды накіравана на чытача.

Антрапацэнтрычнай сутнасцю мастацкага твора абумоўлены яго супярэчлівыя ўласцівасці: з аднаго боку, імкненне да стварэння яркіх, канкрэтных вобразных уяўленняў, з другога, абагульненне, абстрагаванне; індывідуальна-аўтарская адзінка-васць у створаных вобразах і адносная ўніверсальнасць пры абстрагаванні; суб'ектыўная аўтарская замкнутасць і вялікая агульная сацыяльна-культурная значымасць.

Названыя супярэчнасці-антыномы выразна выяўляюць сябе ў творчасці Канстанціна Тарасова, аднаго з яркіх беларускіх пісьменнікаў, які адкрыў адметныя старонкі беларускай гісторыі. Наратыў як спосаб светаадлюстравання, яго прэзентацыі вылучаецца ў творах пісьменніка не толькі

супярэчліваасцю, але і своеасаблівым падыходам у стварэнні мастацкага твора, у арганізацыі якога камунікатыўна-дзеяснасці становяцца ўстойлівыя моўныя адзінкі, што скіраваны і на мастацка-вобразную канкрэтызацыю рэчаіснасці, і на тыпізацыю, абагульненне адлюстраванага ў творы.

Мэта артыкула – прааналізаваць фразеалагізмы і прыказкі ў мастацкіх творах Канстанціна Тарасава як рэпрэзентанты двух спосабаў адлюстравання рэчаіснасці – яе вобразнай канкрэтызацыі і абагульнення, падвядзення адзінкавых жыццёвых з’яў пад універсальныя законы светабудовы, маральныя прынцыпы, стэрэатыпы.

З пастаўленай мэты вынікаюць наступныя задачы:

1) асэнсаваць ролю ўстойлівых моўных сродкаў у творах Канстанціна Тарасава ў праяўленні двух спосабаў светаўспрымання і інтэрпрэтацыі жыццёвых сітуацый – вобразнай канкрэтызацыі рэальнасці і абагульнення, абстрагавання з мэтай вылучэння істотных прыкмет адлюстраваных прадметаў і з’яў;

2) вылучыць у творах аўтара ключавыя фразеалагізмы і прыказкі, што валодаюць вобразнай і генератыўнай функцыямі, выдзеліць устойлівыя выразы, якія служаць для стварэння вобразаў персанажаў;

3) паказаць адметнасць выкарыстання пісьменнікам фразеалагізмаў і прыказак для рэпрэзентацыі рэчаіснасці, выявіць спецыфіку ідыястылю К. Тарасава.

Асноўная частка

Важнымі сродкамі выражэння мастацка-вобразнай канкрэтызацыі рэальнасці ў творах К. Тарасава выступаюць фразеалагізмы і прыказкі. Менавіта яны садзейнічаюць такой створанай па законах мастацтва арганізацыі моўных сродкаў у тканіне мастацкага твора, дзякуючы якой «словапаняцце “пераводзіцца” ў слова-вобраз, становіцца выражэннем індывідуальна-непаўторных, як бы бачных унутраным зрокам, цэласных мастацкіх вобразаў (і іх элементаў – “мікравобразаў”), прапушчаных праз эстэтычную ацэнку пісьменніка» [2, с. 585].

Сістэмна-структурная арганізацыя ўстойлівых выказаў як сродкаў мастацка-вобразнай канкрэтызацыі рэчаіснасці, вылучэнне ў ёй дамінантных і перыферычных

фразеалагічных груп абумоўліваюцца ў творах К. Тарасава складанасцю і неадназначнасцю экстралінгвістычных фактараў, пазамоўнай рэальнасці, асабліваасцю жыццёвых сітуацый, што знайшлі адлюстраванне ў творах пісьменніка.

Выбар устойлівых выказаў як кампанентаў канкрэтнай нагляднай сістэмы падпарадкоўваецца стварэнню яркіх мастацкіх вобразаў. Пісьменнік фарміруе ў чытача вобразныя ўяўленні за кошт фразеалагізмаў розных граматычных разрадаў. Аднак, як заўважана, ключавую функцыю сярод іх выяўляюць дзеяслоўныя ўстойлівыя адзінкі, выкарыстанне якіх арыентавана на адлюстраванне ў творах неспакойнага, часта мяцежнага жыцця персанажаў, нярэдка напоўненага супрацьстаяннем і змаганнем з ворагамі. Так, у апавесці «Апошняя каханне князя Міндоўга» К. Тарасаў наўмысна аддае перавагу фразеалагізмам, у аснове прататыпаў якіх ляжаць узаемадачынненні паміж людзьмі, сіла і моц адных і слабасць духу іншых. Дзякуючы фразеалагізмам прэзентуюцца, падаюцца нагляднымі і відавочнымі адносіны Міндоўга са знешнімі і ўнутранымі ворагамі, у свядомасці чытача нараджаюцца, яркія тыпізаваныя вобразы найперш галоўных персанажаў: *Мазоўша дапамагала крыжакам нішчыць нашыя вёскі, цяпер ёй давядзецца наплакаць **крававымі слязьмі**...* [3, с. 7]; *Сказаў Земавіту: «Што, мазурскі недабітак, **трапіў у сіло?**»* [3, с. 15]; *Хоча **прыбраць да рук** Нальшчу, як прыбраў раней Літву ды Дайнову* [3, с. 47]; *Адзінае, аб чым шкадаваў Міндоўг, былі ўцёкі княгіні Гертруды – уся мазавецкая сямейка магла **цесніцца ў ягоным кулаку** і падпісала б самяя ганебныя ўмовы міру* [3, с. 14].

Паўната вобраза Міндаўга, выдатнага аналітыка і стратэга, ствараецца найперш праз такія мастацкі прыём, як выкарыстанне няўласна-простай мовы. Унутранае маўленне персанажа ў значнай меры насычана фразеалагізмамі, у тым ліку і індывідуальна-аўтарскімі ўтварэннямі: *Уселіся б на карак татары, як у Разані сядзяць, калі б не яго, Міндоўга, адзіная валадарная воля* [3, с. 70]; *А калі шкадуеш іх забіваць – яны сваё месца не ведаюць, злуюць, **востраць мечы**...* [3, с. 71]; *Нашто ж яму трэба слабець, лепш немцам **крыло падрэзаць*** [3, с. 70]; *Усім Міндоўг **пёры з хвастой выдзіраў*** [3, с. 75].

Не менш каларытнай постаццю паўстае ў аповесці другі галоўны персанаж – князь Даўмонт, у якога Міндоўг забраў жонку Агну, сястру памерлай Марты. Вялікае жаданне адпомсціць, нават пазбавіць жыцця Міндоўга кіруе ўчынкамі гэтага героя. Даўмонт выношвае ў сабе помсту, далучае да крывавай справы князя Трайната. Яго ўнутраныя маналогі надзвычай ярка і псіхалагічна праўдзіва раскрываюць працэс нараджэння задумы забіць саперніка. Ключавым кампанентам у іх выступае **воўк**: *Стары кароль Літвы і яго недарослыя каралевічы. І род ваўка на іх згасне* [3, с. 140]; *Дарма стары воўк напаў на яго і адняў пару... Воўк палое на зямлі, сокал узнімаецца ў неба. Міндоўг – воўк, я – рарэг, думаў Даўмонт* [3, с. 140].

Колькасць ключавых адзінак тэксту істотна пашыраецца за кошт устойлівых выказаў, якія ствараюць індывідуальна-псіхалагічны партрэт персанажа: *Ён быў для іх князь, гаспадар і абаронца, а князь, у якога забралі жонку, падобны да падпасавіча, у якога воўк скраў авечку, і той крычма крычыць, не могуць даць рады* [3, с. 55]. Вобразныя ўяўленні, носьбітамі якіх выступаюць наступныя ўстойлівыя выразы, падаюць інфармацыю, як помста будзе адбывацца, якія яе прычыны: *Каб усе нальшанцы ведалі, што наваградскі князь пасечаны ў капусту* [3, с. 56]; – *Будзе і ў нас належнае свята. Возьмем кроў за кроў, вока за вока!* [3, с. 57].

Эмацыянальна-ацэначная самахарактарыстыка ствараецца ў творы таксама Агнай, жонкай Даўмонта. Калі з Мартай Міндоўг жыў «як іголка з ніткай», то Агна зусім па-іншаму ацэньвае свой стан і адносіны да вялікага князя: *Чакаць сабе волі месяц за месяцам, а можа, і год за годам, гаспадарыць у ненавісным замку на правах цёткі, прымаць паклоны ад чэлядзі як князевай жонцы. Зашмаргу ён для мяне сплёў, думала Агна* [3, с. 98–99]; *«Палову цела страціла. Сядзець няма на чым. Косці пад скурай зрукочуць. А раней жа была мажняя жанчына»* [3, с. 100]. На мужа Даўмонта яна затойвае кроўду, пра што сведчаць кантэксты з ключавымі адзінкамі – фразеалагізмамі **зацерці сляды** і **вымесці сляды**: *Зацёр яе сляды князь Даўмонт, пагадзіўся назваць сваю жонку жонкай Міндоўга* [3, с. 103]; *Засцерагла Даўмонта*

ад прыніжэння, сябе свайго ічасця пазбавіла, а ён усё адно вымеў яе сляды [3, с. 128].

Мастацка-вобразная канкрэтызацыя рэчаіснасці, праяўленая ў творах К. Тарасава і за кошт ужытых устойлівых адзінак, становіцца базай інтэрпрэтацыі тэксту – яго вобразаў і падзей. Яна садзейнічае таксама выяўленню канцэптualaнага зместу твораў. Так, князь Міндоўг паказаны аўтарам у аповесці «Апошняе каханне караля Міндоўга» моцнай, валявой асобай, сапраўдным уладаром, які прывык падпарадкоўваць сабе слабейшых. Для прэзентацыі названых характарыстычных рыс уладалюбнай асобы пісьменнік паслядоўна і мэтанакіравана ўводзіць у твор шматлікія вобразныя адзінкі тэматычнай групы «Адносіны»: **цясніца ў ягоным кулаку, трыціць у сіло, пёры з хвастой выдзіраць каму-н., крыло падрэзаць каму-н., прыбраць да рук каго-н.**

Вобразная прэзентацыя рэальнасці становіцца асновай абагульнення, выяўлення канцэптualaнага зместу і ў рамана «Тры жыцці княгіні Рагнеды». За кошт выкарыстаных фразеалагізмаў надзвычай канкрэтызаваны, наглядна-выяўны характар набывае створаны К. Тарасавым вобраз галоўнай гераіні твора. Рагнеда паўстае моцнай асобай, якая пражыла доўгае жыццё, цяжкае і багатае на выпрабаванні. Забойства бацькоў і блізкіх родзічаў, разбурэнне Полацка, як цень, суправаджаюць гераіню ў далейшым яе жыццёвым шляху – спачатку ў ролі жонкі князя Уладзіміра, а затым манахіні, маці старэйшага сына Ізяслава. Шматпланавасць ключавага вобраза княгіні Рагнеды абумоўліваецца раздвоенасцю яе характару: з аднаго боку, ёй уласціва мяцежнасць і бунтарства, з другога – здольнасць цярпець, трымаць кроўды, глыбока хаваючы іх. Яна вымушана трымаць, бо цудоўна разумела, што толькі так, сэрца, пачуцці і непакору стрымліваючы ў сабе, можна выжыць дзеля народжаных дзяцей. Гэты ўнутраны стан гераіні, выбудаваную псіхалогію яе адносінаў з Уладзімірам пацвярджае фразеалагізм **трымаць у цуглях**: *Трэба чакаць, пераконвала сябе Рагнеда, трэба сэрца ў цуглях трымаць...* [4, с. 90].

Фразеалагізмы **адно няма залатых яблыкаў і птушынага малака** і **галаву знесці** таксама выступаюць ключавымі кампанентамі рамана К. Тарасава, паколькі ствараюць больш поўнае ўяўленне пра жыццё

Рагнеды ў шлюбе з князем Уладзімірам: *Лепшага жыцця і быць не можа, чараўнік лепшага не дасць, бо і прасіць няма чаго, усё мае княгіня, адно, можа, няма залатых яблыкаў і птушынага малака...* [4, с. 57]; *Калі яе пакрыўдзяць – яму галаву знясуць* [4, с. 78]. Яны з'яўляюцца яркім сведчаннем праяўленага клопату мужа пра яе, жонку, і ягоных дзяцей.

Аднак толькі аднаго матэрыяльнага да-статку гераніі рамана не хапае для паўнаты жыцця, адчування радасці ад яго. У адным з кантэкстаў Рагнеда параўноўвае сябе з адсечаным пальцам: *Хіба можна параўнаць: ён – вялікі князь, – «сонейка яснае», «месяц светлы», «дзяржаўны волат», як толькі не праслаўляюць яго лісліўцы, яна – палец ад рукі адсечаны* [4, с. 56–57]. Метафарычнае выслоўе вельмі ярка адлюстроўвае ўнутраны стан персанажа: адзіноту, сум, памяць пра мінулыя трагічныя падзеі. Адзінота падкрэсліваецца таксама супрацьпастаўленнем, яркай антытэзай: з Уладзімірам звязваецца шанц, сіла, з ёю, Рагнедай, Рутай, – цярпенне, бясцілле і толькі адны мары.

Адметнае месца ў кантэксце рамана займае таксама фразеалагізм *былём зарасці*, які яшчэ раз падкрэслівае разбураную часам сувязь з мінулым шчаслівым жыццём Рагнеды, яе жаданне пазбыцца балючых успамінаў пра трагічныя падзеі, што змянілі жыццё, сацыяльнае становішча, закранулі гонар князёўны Рагнеды: *Зарасло былём даўняе разбуранае ішчасце, хацелася Руце, каб зацерла жыццё сляды тых страцаў і шматгадовай адзіноты* [4, с. 79].

Даўні мяцежны дух полацкай князёўны нічым не вынішчаецца – ні часам, ні сямейным становішчам, ён з новай сілай праяўляецца, калі Уладзімір задумвае прыняць новую візантыйскую веру, пазбавіцца мнагажонства, і ў тым ліку яе, Руты-Рагнеды: *Уладзімір новую веру прыняў, на рамейскі лад пачаў жыць: малых удзельных князёў ссякае пад карань, былых жонак дорыць дружыннікам* [4, с. 99]. Зноў нарастае ў Рагнедзе крыўда, гнеў, магчыма, нянавісьць, што прыводзяць да замаху на жыццё Уладзіміра. Інтэрпрэтацыю паводзін Уладзіміра пасля незвычайнага ўчынка Руты-Рагнеды адлюстроўвае фразеалагізм *кіпцюры паказаць*: *Вочы яго з нейкай савінай нерухомасцю разглядалі маці і сына. «Зараз кіпцюры пакажа», – падумала Раг-*

неда, не верачы соннаму выгляду старога баярына [4, с. 82]. Ва ўстойлівы выраз укладзены не толькі эмоцыі і пачуцці гераніі, але і ацэнка паводзін князя, праяўленая ў яркай вобразнай форме.

Паказальнай і абагульняльнай характарыстыкай Рагнеды-Анастасіі выступае фразеалагізм *агаліць меч*, які адлюстроўвае жыццёвую мару, яе веру, што нашчадкі-палачане абавязкова абароняць гонар бацькаўшчыны, вернуць ёй самастойнасць і незалежнасць: *Ці калі маці Анастасся падымалася на надваротную вежу і ў забыцці глядзела ў напрамку нямігскай дарогі, ён ведаў – яна марыць пра бацькаўшчыну, пра Полацк, пра ад'езд, пра сына і ўнукаў, якіх прымусіць агаліць меч* [4, с. 119].

Ілюстратыўна-вобразны патэнцыял, уласцівы многім устойлівым выразам з твораў К. Тарасава, становіцца асновай для фарміравання рэакцыйнага рэгістра фразеалагізмаў. Іх ужыванне ў кантэкстах пісьменніка найперш садзейнічае перадачы кантактаўстанаўляльнай, кантактападтрымальнай і рэактыўна-ацэначнай функцый тэкставых фрагментаў.

Фразеалагізмы перадаюць інфармацыю пра падзеі рэчаіснасці не толькі з мэтай выклікаць рэакцыю чытача, але і самі выступаюць эмацыйнымі рэакцыямі персанажаў твора. У гэтым выпадку выходзіць на першы план іх структурная яркасць і сэнсавая выразнасць, што найперш і служаць вобразна-выяўленчай канкрэтызацыі рэчаіснасці.

Відавочным патэнцыялам ілюстратыўнасці і рэакцыйна-ацэначнага прызначэння валодаюць наступныя фразеалагізмы з рамана К. Тарасава «Пагоня на Грунвальд»: *са скурны лезці, на спіны сесці каму-н., стружка ў галаве ў каго-н., скура гарыць на кім-н., падрэзаць крылы каму-н., узяць у клешчы каго-н., зламаць рогі каму-н., развязаць рукі каму-н., да рук прыбіраць што-н.* Вобразна-выяўленчы патэнцыял гэтых адзінак рэалізуецца, напрыклад, у наступных кантэкстах: – *Праўду кажу, быць вяселлю, – сказаў стары. – На нашай проста скура гарыць. Спадабаўся* [5, с. 139]; *Аб'яднаны такія абишары з мноствам народу і дзівіцца, што ўсе жадаюць падрэзаць вам крылы* [5, с. 193]; *Караля вызвалілі,*

і гэта сталася памылкай Свідрыгайлы, бо развязаła рукі яго праціўнікам [5, с. 369].

Ключавымі кампанентамі вобразна-выяўленчага адлюстравання рэчаіснасці часта выступаюць кампаненты-саматызмы фразеалагізмаў. Іх дамінаванне прадвызначае актуальны для дадзенага кантэксту ацэначны змест. Пры гэтым фразеалагізмы служаць рэалізацыі аўтаравай задумы – не толькі адлюстраваць самую гістарычную падзею, але і чалавека як яе ўдзельніка ва ўсёй яго паўнаце і разнастайнасці. Антрапацэнтрычны падыход, максімальна характэрны для ідыястылю К. Тарасава, дазваляе перадаць падзеі рэчаіснасці вачамі персанажаў, назваць асабістыя жыццёвыя ўспрыманні герояў у сувязі з канкрэтна-часавай і прасторавай аднесенасцю. Напрыклад, фразеалагізм *капаць за спіной яму* падаецца ў аўтаравым кантэксте як пашыранае, безадноснае да канкрэтнага часу дзеянне, як дзеянне-характарыстыка персанажа: *Хлусіць, хітраваць, капаць за спіной яму не любіў* [5, с. 48].

Адносіны паміж літаратурнымі героямі – гэта ключавы аспект творчасці К. Тарасава. Менавіта фразеалагізмы, разам са словамі агульнага семантычнага поля, падпарадкаваны аўтарскай ідэі паказаць іх як камунікатыўна важныя, праецыраваныя на рэчаіснасць і абумоўленыя ёю: *Уварваліся ў Каложу сотні, занялі вуліцы і кінуліся па хатах – гнаць у карак людзей: запрагайце коней, скарб на вазы – і прэч з горада* [5, с. 89]; *Сам вінаваты. Але ж хто ягоны лёс у руках трымае – вось гэты Кей-стутавіч, які сам у крэўскім сутарэнні павінен быць памерці* [5, с. 98].

Мастацка-вобразнае адлюстраванне рэчаснасці за кошт выкарыстаных фразеалагізмаў выяўляецца ў кантэксте К. Тарасава найперш шляхам метафарызацыі свабодных словазлучэнняў. Так, у рамане «Пагоня на Грундвальд» метафарычную моўную карціну акаляючага свету ствараюць шматлікія вобразныя адзінкі: *багатыя гнёзды звіць, варон лічыць, абліваць гразёй каго-н., у руцэ не трымаць што-н., чые-н. сляды замесці, (узяць) у ціскі*, уключаныя аўтарам у яркія, па-мастацку апрацаваныя кантэксты: *Ад Свідрыгайлы польскім панам карысці ніякай, жывы ён ці мёртвы – ім усё адно, а на падольскіх ланых многія з паноў багатыя гнёзды звiлі, за іх*

шалёна будуць стаяць [5, с. 100]; *Але разумеў, што сам вінаваты: не іх абабралі – яго, сам варон лічыў, на крыжы, камяніцы дзвіўся* [5, с. 179].

У складзе прататыпаў вылучаных устойлівых адзінак выяўляецца жывая натуральная аснова з яркімі словамі-кампанентамі – назвамі інструментаў, частак цела чалавека, намінацыямі, што маюць адносіны да жыцця птушак і жывёл. Кожны з фразеалагізмаў выступае ключавым элементам тэкставай арганізацыі пісьменніка, надае ёй нязмушанасць, прастату, выразнасць, даступнасць. Гаваркія прататыпы ўстойлівых выразаў служаць для эмацыйна-ацэначнага ўзнаўлення той ці іншай з’явы рэчаіснасці ў залежнасці ад мэт камунікацыі, выкарыстанне іх абумоўлена пэўнай сітуацыяй зносін, арыентавана на самавыяўленне моўцы, адлюстраванне яго ўнутранага свету і адносін да іншых персанажаў. Яны ўтрымліваюць у сабе вялікі багаж ведаў моўцы як пра акаляючы свет, так і пра самога сябе і адлюстроўваюць яго ў надзвычай адметнай наглядна-выяўленчай форме.

Яркай вобразнасцю вылучаюцца ў аўтарскім кантэксте фразеалагізмы, заснаваныя на прыёме метафарызацыі асобных кампанентаў словазлучэнняў. Створаныя па аналогіі са свабоднымі сінтаксічнымі адзінкамі, такія ўстойлівыя выразы выступаюць самабытнымі носьбітамі нерэальных вобразаў: пар. *вуха навострана і нож навостраны, скура гарыць на кім і вопратка гарыць на кім, развесіць вушы і развесіць бялізну, стружка ў галаве ў каго і стружка на падлозе* і інш., напрыклад: [5, с. 139]; – *Казкі гэта! – змрочна аб’явіў Васілёк. – А вы вушы развесілі!* [5, с. 145]; *Адзінае напрошвалася тлумачэнне: дурань, стружка ў галаве, вось і разбярць* [5, с. 183].

Адметнымі сродкамі стварэння экспрэсіўна-ацэначнага кантэксту выступаюць у творах К. Тарасава фразеалагізмы, што ўзніклі на аснове метанімічнага пераасэнсавання свабодных словазлучэнняў: *рукі сабе кусаць, галовы знесці, кусаць сябе за локаць, не спускаць вачэй, драць горла*. Яны заснаваны «на сумежнасці дзвюх з’яў, не ўяўна, а непасрэдна звязаных адна з другой пастаяннымі адносінамі» [6, с. 20]. Прататыпы такіх выслоўяў, як правіла, называюць дзеянні, што суправаджаюць

працэсы, названыя самімі фразеалагізмамі, або яны выступаюць жэстамі, выразнікамі таго стану, што перададзены ўстойлівымі адзінкамі. Звернемся да кантэкстаў іх выкарыстання: – *Заб'юць – князь Вітаўт ім галовы знясе, – сказаў Іллініч. – Не сцярпіць* [5, с. 130]; *І што такое Польшча? Няхай палякі зараз кусаюць сябе за локаць. Няўжо яны думаюць, што я забыў іхную абразу? Хіба не палякі адмовілі мне ў правах на польскую карону?* [5, с. 234]; *Радныя паны накрыўдзіліся, пайшла гамана, кожны драў горла, не шкадаваў лаянкі* [5, с. 327].

Некаторыя вобразныя фразеалагізмы, ужытыя ў творах К. Тарасава, створа ны за кошт выкарыстання прыёмаў пераўмяншэння ці перабольшвання: *волас з галавы не ўпадзе ў каго-н., скура ды косці, на валаску вісець, на носе, жылы рваць*. Такі прадуктыўны спосаб адлюстравання рэчаіснасці ў нерэальных вобразах валодае вялікім выяўленчым патэнцыялам, пра што сведчаць кантэксты выкарыстання названых фразеалагізмаў: – *Ты, Мішка, змяніўся. – Ага. Нібы кашчэй – скура ды косці* [5, с. 143]; *А грахі прыгадаем, калі ўласнае жыццё на валаску вісіць* [5, с. 91]; *Вайна на носе, кожны меч спатрэбіцца наступным летам* [5, с. 7].

Заклучэнне

Як бачым, устойлівыя выразы ў творах Канстанціна Тарасава выступаюць рознафункцыянальнымі моўнымі сродкамі, дзякуючы ім кантэксты набываюць супрацьлеглы характарыстыкі: з аднаго боку, канкрэтнасць, выразнасць, вобразнасць, нагляднасць; з другога – абагульненасць, канцэп-

туальнасць. За кошт яркіх фразеалагізмаў пісьменнік надае непаўторнасць і своеасаблівасць той моўнай карціне свету, якая ствараецца ў яго творах, знаходзіць найбольш прымальныя спосабы адэкватнай перадачы эстэтычных адносін да рэчаіснасці.

Фразеалагізмы выступаюць у творах Канстанціна Тарасава яркімі і непаўторнымі моўнымі сродкамі найперш за кошт сваёй унутранай формы, што звязана з прататыпамі ўстойлівых адзінак – словазлучэннямі і сказамаі. Моўны каларыт кантэкстаў пісьменніка ў многім абумоўліваецца кампанентным складам выказаў, што ў працэсе ўтварэння фразеалагізмаў і прыказак перасэнсоўваюцца на сінтаксічнай аснове, праз граматычныя сувязі з іншымі словамі-кампанентамі адлюстроўваюць разнастайныя малюнкi рэчаіснасці, дапамагаюць апісаць жыццёвыя падзеі, ярка, надзвычай маляўніча адлюстравачь камунікатыўныя сітуацыі, прычым у розных рэгістрах – рэпрадуктыўна-ілюстратыўным, інфарматыўным, генератыўным, валонтатыўным, рэакцыйна-ацэначным.

Устойлівыя адзінкі ў мастацкіх кантэкстах Канстанціна Тарасава граюць вызначальную ролю ў стварэнні індывідуальна-аўтарскага стылю і наладжванні кантакту паміж аўтарам і чытачом. Яны прыцягваюць да сябе ўвагу як формай, так і зместам, у іх удала спалучаецца яркае і незвычайнае на фармальным узроўні і глыбокае, філасофскае ў сэнсе – у разуменні жыццёвых сітуацый, інтэрпрэтацыі ўчынкаў герояў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 3-е изд., испр. и доп. / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
2. Кожина, М. Н. Художественно-образная речевая конкретизация / М. Н. Кожина // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Л. М. Алексеева [и др.] ; под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 585–594.
3. Тарасаў, К. Апошняя каханне князя Міндоўга : выбр. творы / К. Тарасаў. – Мн. : Попурри, 2016. – 190 с.
4. Тарасаў, К. Тры жыцці княгіні Рагнеды : гіст. раман / К. Тарасаў. – Мн. : Попурри, 2016. – 188 с.
5. Тарасаў, К. Пагоня на Грунвальд : гіст. раман / К. Тарасаў. – Мн. : Попурри, 2015. – 381 с.
6. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Выш. шк., 1998. – 271 с.
7. Золотова, Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Филол. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 524 с.

8. Тарасаў, К. Скарбы князёў Радзівілаў, альбо Обер-аўдытарская праверка ў Нясвіжы : гіст. аповесць / К. Тарасаў. – Мн. : Попурри, 2016. – 281 с.
9. Тарасаў, К. Крывавы патоп : гіст. аповесць / К. Тарасаў. – Мн. : Попурри, 2016. – 300 с.

REFERENCES

1. Bolotnova, N. S. Filologicheskii analiz teksta : ucheb. posobie / N. S. Bolotnova. – 3-e izd., ispr. i dop. – M. : Flinta : Nauka, 2007. – 520 s.
2. Kozhina, M. N. Khudozhestvenno-obraznaya rechevaya konkretizatsiya / M. N. Kozhina // Stilisticheskii ehntsiklopedicheskii slovar' russkogo yazyka / L. M. Alekseeva [i dr.] ; pod red. M. N. Kozhinoi. – M. : Flinta : Nauka, 2003. – S. 585–594.
3. Tarasau, K. Aposhnyae kakhanne knyazya Mindouga : vybr. tvory / K. Tarasau. – Mn. : Popurri, 2016. – 190 s.
4. Tarasau, K. Try zhytstsi knyagini Ragnedy : gist. raman / K. Tarasau. – Mn. : Popurri, 2016. – 188 s.
5. Tarasau, K. Pagonya na Grunval'd : gist. raman / K. Tarasau. – Ms. : Popurri, 2015. – 381 s.
6. Lepeshau, I. Ya. Frazzealogiya suchasnai belaruskai movy : vuchehb. dapam. / I. Ya. Lepeshau. – Mn. : Vysh. shk., 1998. – 271 s.
7. Zolotova, G. A. Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka / G. A. Zolotova, N. K. Onipenko, M. Yu. Sidorova. – M. : Filol. fak. MGU im. M. V. Lomonosova, 1998. – 524 s.
8. Tarasau, K. Skarby knyazeu Radzivilau, al'bo Ober-audyatarskaya praverka u Nyasvizhy : gist. apovests' / K. Tarasau. – Mns. : Popurri, 2016. – 281 s.
9. Tarasau, K. Kryvavy patop : gist. apovests' / K. Tarasaŭ. – Mn. : Popurri, 2016. – 300 s.

Рукапіс наступіў у рэдакцыю 27.11.2025